

3. Осовська І.М. Висловлювання-відмова: структурно-семантичний та комунікативно-прагматичний аспекти (на матеріалі сучасної німецької мови): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / І.М. Осовська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2003. — 20 с.
4. Паславська А.Й. Заперечення та сфери його дії: семантика, синтактика, прагматика, просодика: автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / А.Й. Паславська; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 35 с.
5. Рудик І.М. Комунікативно-прагматичні типи висловлювань зі значенням згоди / незгоди в сучасній англійській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / І.М. Рудик; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. — Х., 2000. — 19 с.
6. Хасанова Л.З. Функционально-семантическая категория отрицания в башкирском и немецком языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Л.З. Хасанова. — Уфа, 1999. — 19 с.

УДК 811.1/2:373.7

Арделян О.В.
(Кіровоград, Україна)

ПРЕЦЕДЕНТНІ АНТРОПОНІМИ У ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ В РІЗНОСИСТЕМНИХ МОВАХ

Статтю присвячено розгляду фразеологічних одиниць з прецедентними антропонімами. Аналіз проводиться за характером прецедентності та джерелами походження антропонімів на матеріалі різносистемних мов з урахуванням національно-культурної специфіки носіїв мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, прецедентний феномен, прецедентні антропоніми, різносистемні мови.

Стаття посвячена изучению фразеологических единиц с прецедентными антропонимами. Анализ проводится за характером прецедентности и источниками происхождения антропонимов на материале разносистемных языков с учетом национально-культурной специфики носителей языка.

Ключевые слова: фразеологизм, прецедентный феномен, прецедентные антропонимы, разносистемные языки.

This article focuses on the study of phraseological units with precedent personal names, the ethnic and cultural peculiarities being taken into account. The analysis has defined the mechanisms of precedent proper names recomprehension as phraseological units' components.

Key words: phraseological units, precedent phenomenon, precedent personal names, languages.

Антропонім – будь-яке власне ім'я людини або групи людей. Розмежовують індивідуальні та групові антропоніми: перші властиві конкретній особі, другі – роду, родині.

© Арделян О.В., 2011

У художніх текстах автор створює вигаданий антропонімікон, складники якого нерідко виконують функції характеристики героя, стилістичну й соціальну, служать засобами гумору й сатири. Такі антропоніми мають прозору мотивацію й апелюють до фонових знань читача, прецедентних імен і ситуацій [1].

Російськими дослідниками Ю. Карауловим, Д. Гудковим, І. Захаренко, В. Красних було розроблене поняття «прецедентний феномен», тобто компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти. Д. Гудков розглядає прецедентні феномени національного рівня прецедентності як складники певної лінгвокультурної спільноти [2]. Саме така етнічно маркована прецедентність є явищем мовно-культурної компетенції як базового поняття етнолінгвістики й лінгвокультурології. Типами прецедентних феноменів вважають і'мя (індивідуальне і'мя відомої людини, персонажа твору, артефакту, тобто, пов'язане з широко відомим текстом або із прецедентною ситуацією); ситуацію (значиму подію, яка реально відбувалася в житті етносу й цивілізації; її знаком може бути прецедентне ім'я, або прецедентне висловлення або не-прецедентний феномен); текст (відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтертекстуальності) і висловлення – репродукований продукт мовномисленнєвої діяльності [3].

Дослідники поділяють прецедентні феномени за характером прецедентності, тобто залежно від ступеня відомості в різних країнах, соціумах тощо. Так, В. Красних виокремлює три типи прецедентних феноменів: 1) соціумно-прецедентні, відомі будь-якому пересічному представнику певного соціуму; 2) національно-прецедентні, відомі пересічному представнику національно – лінгвокультурної спільноти; 3) універсально-прецедентні, відомі пересічній сучасній людині [3].

С. Нахімова таким чином розглядає це питання: «У цьому разі виокремлюються феномени глобально-прецедентні (наприклад, прецедентні імена *Дон-Кіхот*, *Отелло* і *Наполеон Бонапарт* відомі в найрізноманітніших країнах), національно-прецедентні (це феномени, які активно використовуються здебільшого в одній країні) і соціумно-прецедентні (феномени, які не мають загальнонаціональної відомості, але популярні в деяких соціальних, професійних, вікових чи інших групах). Г.Г. Слишкін прогиставляє також прецедентні феномени, які залишаються відомими упродовж багатьох віків, і прецедентні феномени, які потрапляють у центр уваги суспільства лише на короткий період часу» [4 : 107].

Мета нашої роботи розглянути фразеологічні одиниці з прецедентними антропонімами за характером прецедентності, а саме, глобально-прецедентні чи універсально-прецедентні, тобто – інтерлінгвальні – такі, що представлені у декількох мовах та джерелами походження на матеріалі різносистемних мов.

Відповідно до джерела походження фразеологічні одиниці з власними назвами поділяються на такі групи: 1) фразеологізми античного походження; 2) фразеологізми біблійного та євангельського походження; 3) фразеологізми книжно-літературного походження.

Античні фразеологізми з власними назвами в основі беруть свій початок у давньогрецьких та давньоримських міфах, античній історії та літературі. Вони становлять відносно замкнену й чітко окреслену систему. Значна кількість цих одиниць набула в сучасних мовах статусу “крилатих”. Однак дефініції цього терміна в сучасному мовознавстві

неоднозначні. Одні мовознавці (М.С.Ашукін, М.Г.Ашукіна, А.П.Коваль, В.В.Коптілов, Ф.П.Медведєв, Н.А.Москаленко, Л.Г.Скрипник) відносять фразеологізми з античними власними назвами до “крилатих” висловів, інші (А.І.Молотков, Г.М.Удовиченко) – до ідіом. У словнику російської фразеологічної термінології такі одиниці називаються античними ремінісценціями [5 : 2] У найновіших дослідженнях з ономастичної фразеології використовуються назви “античні фразеологізми” (А.М.Кравчук), “фразеологізми з міфонімічним компонентом” (Н.М.Пасік) або “фразеологізми з античними іменами” (О.А.Мороз).

Фразеологізми з античними власними іменами ввійшли в сучасні мови як автентичні цитати: *Hannibal ad portas* – “наближення небезпеки” або ж як кальковані переклади: *Ганнібал перед брамою (біля воріт)*; *ex pede Herculem* – “по частині можна взнати ціле” або *по нозі (взнаємо) Геркулеса*; *Et tu, Brute?* – “неочікувана зрада друга” або *I tu, Брут?*.

Такі кальки можна вважати інтернаціональними елементами фразеологічної системи сучасних мов, тотожними за змістом, але різними за формою, наприклад: укр. *Авгієві стаїні* (конюшні), рос. *Авгиевы конюшни*, англ. *Augean stables*; англ. *a Pyrrhic victory*, укр. *Пірова перемога*, рос. *Пуррова победа*; укр. *поцілунок Іуди*, рос. *поцелуй Иуды*, англ. *Juda's kiss*, ісп. *abrazo de Judas*; укр. *адамове яблуко*, рос. *адамово яблоко*, англ. *Adam's apple*, ісп. *nuez de Adan*; укр. *у вбранні Адама*, рос. *в костюме Адама*, ісп. *en traje de Adan*, нім. *im Adamskostum*.

Античні імена можуть уживатися у двох варіантах – у грецькому і римському, наприклад: *Аполлон – Феб* (нім. *schon wie Apoll*; укр. *слуга Феба*); *Амур – Купідон* (нім. *der Pfeil Amors*; рос. *жертва Купидона*); *Юнімер – Зевс* (нім. *Was Jupiter erlaubt, ist dem Ochsen nicht erlaubt*; нім. *beim Zeus!*).

Значний прошарок ономастичної лексики увійшов до складу фразеологічних одиниць у зв'язку з поширенням християнства. Насамперед це імена біблійних та євангельських персонажів. Як і античні фразеологізми, вони належать до міжнаціональних одиниць і зустрічаються у фразеології різних мов: укр. *від Адама і Єви починати*, нім. *seit Adam und Eva*; укр. *Валтасарів бенкет*, рос. *Валтасаров пир*; укр. *старий як Мафусаїл*, рос. *Мафусаилов век*, нім. *alt wie Methusalem*, англ. *(as) old as Methusealah*; укр. *Іов багатотраждальний*, рос. *Иов многотрадальный/ Бедный как Иов*, ісп. *Santo Job*; укр. *Нойв ковчег*, рос. *Ноев ковчег*, нім. *die Arche/ Kasten Noah(s)*; укр. *Марія Магдалина*, ісп. *Santa Maria*; укр. *Каїнова печать*, рос. *Каинова печать*, ісп. *alma de Cain* та ін.

Під фразеологізмами біблійного походження розуміємо вислови, що походять із перекладів Біблії та Євангелія, а також і вислови, що виникли під впливом змісту Біблії. У їх складі широко вживаються власні назви, які співвідносяться з персонажами біблійних та євангельських легенд і формують копонент “власне ім’я”.

У складі біблійних фразеологізмів засвідчені імена різних біблійних персонажів:

1) *Ісус Христос*: укр. *явлення Христа народові*; укр. *друге пришеття Христа на землю*; ісп. *Jesus! Cristo! Jesucristo!*; ісп. *Jesus, Maria y Jose!*; рос. *Кесарево кесарю, а божие Богу*; рос. *Нет Бога, кроме Бога, и Магомет пророк его*; нім. *Jesus, Maria (und Josef)!*

2) *Адам і Єва* – імена перших чоловіка та жінки: рос. *ребро Адама*; нім. *bei Adam und Eva anfangen*; нім. *einen neuen Adam anziehen*; укр. *Адам з їв кисличку, а у нас оскома на*

зубах; ісп. *hijas de Eva*; ісп. *ser un Adan*; ісп. *hombre, estas hecho un Adan*; нім. *eine Tochter Evas*; укр. *Єва та її та зрішна, а про нас і балакать нічого*;

3) імена синів Адама та Єви, їх нащадків: укр. *Кайн і Авель*, нім. *jeder Abel hat seinen Kain*; укр. *Кайнова печать (тавро)*; ісп. *alma de Cain*; рос. *Аредовы веки*; англ. *old as Methusealah*.

4) імена праведників: укр. *Лотова дружина*; укр. *Йосип Прекрасний*; рос. *Целомудренный Иосиф*; укр. *Йов праведний*; ісп. *Santo Job*; нім. *arm wie Job*; рос. *беден, как Иов*; рос. *Иов многострадальный*.

5) імена пророків: укр. *Валаамова ослиця заговорила*; англ. *Balaam's ass*; укр. *плач Єремії*;

6) імена царів, правителів: рос. *жена Пентефрия*; рос. *Гог и Магог*; нім. *David und Goliath*; англ. *one is no Solomon*; англ. *song of Solomon*; англ. *Caesar's wife*; укр. *цариця Савська*; рос. *Валтасаров пир*; рос. *посылают от Понтия к Пилату*; рос. *Иаков*; рос. *Вениамин*; рос. *Ирод*; нім. *solomonische Weisheit*; нім. *ein methusalemisches Alter*; рос. *Ноев ковчег*; рос. *Нимврод. Ловец перед господом*.

7) імена апостолів: укр. *Хома невірний (невірющий)*, англ. *Doubting Thomas*; укр. *Петрова скеля*; укр. *Іудині срібняки*; нім. *aus einem Saulus wird ein Paulus*; рос. *Иуда Искариот*; ісп. *soto San Pedro en Roto*; рос. *Далеко кулику до Петрова дня*; рос. *Бог не убог, а Никола милостив*; рос. *Петр и Павел час убавил, Илья пророк два уволок*; англ. *Juda's kiss*; англ. *Jacob's ladder*; нім. *der Jakobsleiter*.

8) імена звичайних людей: укр. *Марфа і Марія*; рос. *Голиаф*; рос. *воскрешение Лазаря*; рос. *кающаяся Магдалина*; англ. *go to Abraham's bossom*; нім. *David und Jonathan*.

9) імена, зафіксовані у позабіблійних усних та писеманих творах: укр. *Юдіф і Олоферн*; укр. *Радуїєя, Маріє!* укр. *Чудо святої Вероніки*; рос. *Левіафан*; рос. *приносит жертву Молоху*; ісп. *Don Juan de Mena, ni palabra mala, ni otra buena*; ісп. *Tal para cual, Pedro para Juan*; англ. *Adam's apple*.

Особові імена у біблійних фразеологізмах відзначаються неоднаковою частотністю. Найбільше фразеологізмів з компонентами *Адам, Єва, Ісус Христос*.

Однак фразеологізми з античними назвами та фразеологізми євангельського походження можуть відзначатися національною своєрідністю. Розвиток різних значень спільного оніма у фразеології різних мов свідчить про відмінності у сприйнятті античних образів кожним народом [6:11]. За спостереженнями мовознавців, у системі національної мови особове ім'я отримує здатність “обростати” конотаціями, які різняться від віхідних біблійних легенд [7: 9].

Так, наприклад, фразеологізм євангельського походження *співати (заводити, скорчити) Лазаря / петь Лазаря*, (ісп. *el mal de San Lazaro*, нім. *armer Lazarus*, англ. *poor Lazarus* – “бідний Лазар”) тільки на матеріалі української та російської мов (на ґрунті народного осмислення фігури Лазаря) розвинув оцінні значення негативного характеру “жебракувати, прикидаючись бідним, нещасним”. Так само в свідомості українців імена *Катон, Янус* більшою мірою співвідносяться з негативними рисами, які й чіткіше виражаються: укр. *ставати в позу Катона* “брати на себе роль гнівного викривача”; укр. *дволиций (дволиций) Янус* “нещира, лукава, двоєдушна людина”; рос. *двуличный (двулиций) Янус* “двоєдушна людина”, в той час, як в інших лінгвоспільнотах ці вислови мають позитивну конотацію – “щось двобічне, щось двозначне, два аспекти якоїсь справи”, “за-

гадкове й мінливе обличчя”. Ім’я біблійного персонажа *Пілата* тільки в українській мові набуває значення “наляканий”: *побілів як Пілат*. У наведеному нижче прикладі інтерлінгвальна інформація не актуалізована в українській та російській мовах: англ. *Fabian policy (tactics)* – “обережна, вичікувальна політика у боротьбі з супротивником” (за ім’ям римського полководця Фабія, прозваного “Повільником”).

Існує ще один шар ономастичної фразеології – фразеологізми з прецедентними власними назвами, які пов’язані з широковідомими фактами світової історії, а також з творами світового письменства, що набули популярності і вийшли за межі національних культур. Такі фразеологізми називають ще крилатими словами (Л.Г. Скрипник), крилатими висловами (А.П. Коваль та В.В. Коптілов) або афоризмами.

За походженням ці фразеологізми є або цитатами (*Од Богдана до Івана не було гетьмана*; англ. *Daniel come to judgement*; *Офелія! о нимфа! помяни грехи мої в молитвах*; ісп. *se porta como un Quijote*), або такими, що утворилися згортанням, конденсацією більшого контексту в менший (нім. *Montecki und Capuletti*; *Ромео і Джульєтта*; нім. *Philemon und Baucis*).

Антропоніми як компоненти цих фразеологізмів пов’язані з персонажами літературних творів (*Отелло і Дездемона*; *Прекрасная Елена*; *Сократ і Ксантіппа*; *Безумний день, или женитьба Фигаро*; *Страдания молодого Вертера*; *Гулливер и лилипуты*; *Демьянова уха*; *король Лір*; *Іван Іванович и Иван Никифорович*), з реальними історичними особами (*суд Лінча*; *Потемкинские деревни*; *Крез*; *Олександр Македонський*; *Драконівські закони*; *Марій на руїнах Карфагена*; *Аракчєєвський режим*; *Богат и славен Кочубей*; *Малюта Скуратов*; *Тарас Бульба*; англ. *Dine with Duke Humphry*; англ. *according to Cocker*; англ. *Derby Day*; англ. *Prince Albert coat*), історичними особами, ідеалізованими в літературі (*Річард Левине серце*; *Гарун-аль-Рашид*; *барон Мюнхгаузен*), з іменами письменників (*Бальзаківський вік*; *Бальзаковская жєницина*; *Бальзаковская героиня*; *Вергілій*; *Дантове пєкло*; *Буриданов осел*; *дедушка Крылов*; *Не Шекспир главное, а примечание к нему*; *О Байроне, ну, о матерьях важных*).

У фразеологізмах зустрічаються всі типи антропонімів:

1) особові імена: *Варфоломій*, *Вар*, *Вільгельм*, *Вертер* і *Шарлотта*, *Гамлет*, *дон Жуан*, *дон Кіхот*, *Данко*, *Джон*, *Дульцинея*, *Елена*, *Квізімодо*, *Мефістофель*, *Манфред*, *Отелло*, *Тімур*, *Трістан*, *Річард*, *Ромео*, *Фауст*, *Фігаро*; *Беатріче*, *Гекуба*, *Дездемона*, *Джульєтта*, *Лаура* та ін. Наприклад: *яблуко Вільгельма Тєля* (з середньовічної балади); *серце Данко* (за легенди); *сміх Мефістофєля*; *Річард Левине серце* (з англійської історії); *Данте і Беатріче* (з книги “Нове життя” Данте Алігєрі); *дух Манфреда* (Дж. Байрон); *Ромео і Джульєтта* (В.Шекспір); *Вар, Вар, верни мне мои легионы!* (з книги “Жизнь двенадцати цезарей” Светонія); *Геркулес на роздоріжжі* (Продік); *дари Помони і Флори* (Овідій); *Лавры Мильтиада не дают мне спать* (Плутарх); *на Антона і на Онуфрія* (М.В.Гоголь); ісп. *somo Sancho Panza*; ісп. *Dulcinea del Toboso*; ісп. *era un Tartufo*; англ. *Gay Lothario* (донжуан, ловелас).

2) прізвища: *Аракчєєв*, *Бальзак*, *Базаров*, *Брут*, *Лінч*, *Кочубей*, *Макиавеллі*, *Монтеккі*, *Моцарт*, *Сальєрі*, *Македонський*, *Манілов*, *Твардовський*, *Холмс*: *Монтеккі і Капулетті* (В.Шекспір); *Моцарт і Сальєрі* (О.С.Пушкін); *Олександр Македонський герой, але навіщо ж стільці ламати?* (М.В.Гоголь “Рєвізор”); *суд Лінча* (з історії Америки); *Все*

смишалось в доме Оболонских (Л.Н. Толстой); англ. *Brown Jones and Robinson* (проті пересічні англійці).

3) прізвиська: *Іудушка, Попелюшка, Білосніжка, Сем, Щукар: дід Щукар* (М. Шолохов); *Іудушка Головлєв* (С.Є. Салтиков-Щедрін); *Колунаєви и Разуваєви* (С.Є. Салтиков-Щедрін); *дядечко Сем* (з історії Америки); *генерал Мороз* (Вільям Вордсворт); *господин Купон* (Г.И. Успенский); *дедушка Крылов* (П.А. Вяземский); англ. *John Bull* (типовий англійський буржуа); *Іван Непомнящий* (людина без переконання й традиції); *неустовый Виссаріон* (про В.Г. Белінського); *Николай Палкин* (прізвисько Миколая І); англ. *Father Christmas / Santa Claus*; англ. *Tommy Atkins* (прізвисько англійських солдатів); англ. *Big Ben* (годинник); англ. *Father Abraham* (Лінкольн).

В англomовному культурному просторі популярним є вислів англ. *Dame Parlet* – 1) заст. “курка” (куріпка з Кентерберійських оповідань Дж. Чосера); 2) ірон. “стара жінка”. У слов’янських мовах відповідне значення теж фразеологізовано, однак без онімного компонента.

Фразеологізми з прецедентними власними назвами являють собою відносно замкнену і чітко окреслену систему одиниць. Власні імена в них позначені, марковані змістом Біблії та Євангелія, міфів, літературних творів і, як правило, не зазнають модифікацій. Окремі варіанти, що можуть з’явитись у художніх та публіцистичних творах, не виходять за межі книжних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля – К, 2010. – 843 с.
2. Гудков Д.Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности / Д.Б.Гудков. – М., 1999. – 263 с.
3. Красных В.В. Этнопсихолінгвистика и лингвокультурология: курс лекций / В.В.Красных. – М., 2002. – 284 с.
4. Нахимова Е.А. Прецедентные имена в массовой коммуникации / Е.А.Нахимова. – Екатеринбург, 2007. – 207 с.
5. Словарь русской фразеологической терминологии / Сост. А.К.Бирих, С.С.Волков, Т.Г.Никитина. – Мюнхен: Verlag Otto Sanger, 1993. – 136 с.
6. Кравчук А.М. Польська фразеологія з ономастичним компонентом: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1999. – 20с.
7. Бояркин В.Д. Фразеологические единицы с ономастическим компонентом в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Л., 1987. – 16 с.
8. <http://en.wikipedia.org/wiki/Idiom>

ЕТИМОЛОГІЯ ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН

У статті розглядається походження деяких латинських назв рослин, наводиться їх класифікація за інформативним компонентом.

Ключові слова: етимологія, ботанічна номенклатура, латинська мова.

В статье рассматривается происхождение некоторых латинских названий растений, приводится их классификация по информативному компоненту.

Ключевые слова: этимология, ботаническая номенклатура, латинский язык.

The article deals with etymology of some Latin names of plants, their classification by informative component is given.

Key words: etymology, botanic nomenclature, Latin language.

Як відомо, основною таксономічною категорією біологічної систематики є вид [1:65]. Латинські назви видів рослин є біноміальними, тобто вони складаються з двох слів: назви роду і видового епітета [2:22].

Латинські ботанічні назви поділяються на індиферентні та інформативні [3:160]. Індиферентними називаються терміни, утворені від власних назв: імен та прізвищ учених (переважно ботаніків) та видатних людей. Наприклад: рід *Linnaea* (Ліннея) названо на честь шведського природознавця К. Ліннея; рід *Nicotiana* (Табак) – на честь французького посла Ж. Ніко, який надіслав насіння цієї рослини до Парижу. До індиферентних належать також назви, утворені від міфологічних імен. Наприклад: назву *artemisia* “полин” дано рослині на честь грецької богині Артеміди; назву *centaurea* (*kentaurea*) “волошка” – на честь кентавра Хірона, який лікував різні хвороби за допомогою цілющих рослин.

Як видовий епітет досить часто вживаються епоніми – іменники у формі Gen. Sing. або прикметники, утворені від власних назв: *Triticum Timopheevii* – Пшениця Тимофєєва, *Secale Vavilovii* – Жито Вавилова.

Інформативними називаються терміни, які не тільки вказують на таксон, а й містять у собі певну інформацію про рослину: її форму, колір, розмір, географічне поширення, екологічне середовище зростання та ін. Інформативними можуть бути як родові назви, так і видові епітети. Часто біноміальна назва виду рослини є комбінацією різних за характером ознак інформативних компонентів.

Інформативні назви рослин за характером ознак, які вони відображають, можна умовно поділити на ряд груп. У даній статті назви рослин класифіковано за першим інформативним компонентом: якщо інформативними є і родова назва, і видовий епітет – пріоритет надавався назві роду; якщо родова назва є індиферентною – розподіл здійснювався за інформативністю видового епітета.

1. Назви, що вказують на морфологічні ознаки рослин:

а) будову або форму рослини або окремих її частин:

Trifolium arvense – Конюшина польова